

Research Paper

A new approach to the concept and dimensions of hydropolitics

Sajid Bahramijaf^a, Mohsen Janparvar^{a*}, Maryam Tak Rosta^b, Kazem Zoghi Barani^c, Mir Najaf Mousavi^d

^a. Department of Political Geography, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

^b. Department of Political Geography, Khwarazmi University, Tehran, Iran

^c. Department of Political Geography, Imam Hossein University, Tehran, Iran

^d. Department of Geography and Urban Planning, Urmia University, Urmia, Iran

ARTICLE INFO

Keywords:

Conceptualization,
Geopolitics,
Hydropolitics.

Received:

8 July 2021

Received in revised form:

27 November 2021

Accepted:

27 November 2021

pp.61-78

ABSTRACT

Water is the foundation of political-spatial units' emergence, sustainability, and efficiency. In recent decades, natural and human components such as climate change, population growth, urbanization, economic growth, development, etc., have made water one of the most important geopolitical issues. The importance of Hydropolitics in geopolitical issues in the last century due to the water shortage crisis is becoming more apparent daily. The present study, which is fundamental, has a new approach to the concept and dimensions of hydro politics using Descriptive-analytical methodology. The results showed that hydrolytically could be defined as knowledge, acquisition, productivity, and water conservation as a geographical source and related issues in transnational, national, regional, and global relations. Knowledge of designing and reviewing actors' strategies to achieve water-based interests and associated goals and problems as a geographical source of power. On the other hand, the dimensions discussed in hydro political studies are discussed in three sections: water as a geographical source of power, water-based relationships, and water-based strategies.

Citation: Bahramijaf, S., Janparvar, M., Tak Rosta, M., Zoghi Barani, K., & Mousavi, M. N. (2023). A new approach to the concept and dimensions of hydropolitics. *Human Geography Research Quarterly*, 55 (1), 61-78.

 <http://doi.org/10.22059/JHGR.2021.326878.1008343>

*. Corresponding author (Email: Janparvar@um.ac.ir)

Copyright © 2023 The Authors. Published by University of Tehran. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

Geopolitical knowledge, through its field of study, which is a combination of geography and political science, examines the role of geographical sources of power and the use of these sources in the relations between actors. In fact, geopolitical knowledge is based on the two pillars of the geographical sources of power and the relations of the actors. Therefore, in geopolitical knowledge, the relations between the actors are realized based on the geographical sources of their power (Janparvar, 1396). Life and survival are the highest values of creation. Habitat and habitat all make sense in connection with water. But the challenge is that only 2.5 percent of the world's fresh water and only half of this amount is available to humans (Kaviani-Rad et al., 1399: 86). This small amount is also very heterogeneously distributed in the world. On the other hand, the expansion of urbanization, population growth and the expansion of inefficient agriculture have led to the threat of existing freshwater resources (Araqchi, 2014: 93). In the last hundred years, per capita global water consumption has grown 9-fold (Dellapenna, 2001: 209). Despite unprecedented changes in the political geography of the world, in most parts of the world, water has always been a key element in the foreign policy of countries. Numerous examples of conflicts between countries can be cited, including the issue of restricting water resources (for example, Turkey, Iraq and Syria with surface and groundwater pollution of the Danube River in Europe).

Methodology

The main method of this research is descriptive-analytical due to its theoretical nature. Accordingly, in this research, an attempt has been made to provide a general picture of the concept and nature of hydrogeopolitics and on the other hand to explain the dimensions of hydrogeopolitics. In this research, library and internet information has been used to collect information.

Results and discussion

The concept of hydrogeopolitics

Among the important issues in the field of hydrogeopolitics are numerous and sometimes non-transparent conceptualizations. Studies on the conceptualizations that have been made of hydrogeopolitics seem to be such that, while lacking transparency and comprehensibility, it has not been able to show the relationship between hydrogeopolitics and geopolitics in a logical way. Based on this, it seems that if we consider the relationship between geopolitics and hydrogeopolitics in general, the definition of hydrogeopolitics should be in a way that is consistent with the definition of geopolitics and on the other hand is in a way. Which, while being transparent, can also be understood. If we consider the definition of geopolitics as geopolitics is the knowledge, acquisition, productivity and preservation of geographical sources of power in transnational, national, regional and global relations; In other words, geopolitics is the knowledge of designing and reviewing the strategies of actors to achieve benefits and goals based on geographical sources of power (Janparvar, 1396: 28). Based on the relationship between geopolitics and hydrogeopolitics, hydrogeopolitics should be conceptualized as follows:

Hydrogeopolitics is the knowledge, acquisition, efficiency and conservation of water and related issues as a geographical source of power in transnational, national, regional and global relations; In other words, hydrogeopolitics is the knowledge of designing and reviewing actors' strategies to achieve water-based interests and goals and related issues as a geographical source of power.

Hydrogeopolitical dimensions

As a rule, there are different views and perceptions in the field of hydrogeopolitical forms, some of which were mentioned above and analyzed. It seems that in order to have a systematic and complete hydrogeopolitical attitude, studies in the field of hydrogeopolitics can be conducted in the form of three dimensions.

The first dimension: water as a geographical source of power

In the first dimension of hydrogeopolitical studies, water should be studied as a

geographical source of power in the form of four sections as follows.

The second dimension: water-based relationships

In the second dimension of hydropolitical studies, water as a geographical source of power in the form of four sections should be studied as follows.

Dimension 3: Water-based strategies

In the third dimension of hydropolitical studies, water as a geographical source of power in the form of two parts should be studied as follows.

Conclusion

The purpose of this research, which is fundamental in nature, is to provide a favorable and appropriate approach for institutionalizing the concept of hydropolitics. Therefore, in this research, using a descriptive-analytical method, a new model and attitude to the concept and dimensions of hydropolitics have been presented. Among the important issues in the field of hydropolitics are numerous and sometimes opaque conceptualizations. Studies on the conceptualizations of hydropolitics show that most of what has been written, while lacking transparency and comprehensibility, has not been able to logically show the relationship between hydropolitics and geopolitics. Based on this, it seems that if we consider the relationship between geopolitics and hydropolitics in general, the definition of hydropolitics should be in a way that is consistent with the definition of geopolitics and on the other hand is in a way. Which, while being transparent, can also be understood. If we consider the definition of

geopolitics as geopolitics is the knowledge, acquisition, productivity and preservation of geographical sources of power in transnational, national, regional and global relations; In other words, geopolitics is the knowledge of designing and reviewing the strategies of actors to achieve interests and goals based on geographical sources of power (Janparvar, 1396: 28). Based on the relationship between geopolitics and hydropolitics, hydropolitics should be conceptualized as follows: Hydropolitics is the knowledge, acquisition, efficiency and conservation of water and related issues as geographical source of power in transnational, national, regional and global relations; In other words, hydropolitics is the knowledge of designing and reviewing actors' strategies to achieve water-based interests and goals and related issues as a geographical source of power.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

نگرشی نو به مفهوم و ابعاد هیدروپلیتیک

ساجد بهرامی جاف - گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران
محسن جان پرور^۱ - گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران
مریم تک روستا - گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران
کاظم ذوقی بارانی - گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه امام حسین، تهران، ایران
میر نجف موسوی - گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران

چکیده

اطلاعات مقاله

آب، بنیاد پیدایش، ماندگاری و کارایی واحدهای سیاسی - فضایی است که طی چند دهه اخیر مؤلفه‌های طبیعی و انسانی همچون تغییرات اقلیمی، رشد جمعیت، گسترش شهرنشینی، توسعه اقتصادی آن را به یکی از جستارهای مهم ژئوپلیتیک بدل ساخته است. در واقع اهمیت هیدروپلیتیک در سده اخیر به دلیل تغییرات اقلیمی و به تبع آن بحران کم‌آبی هر روز بیشتر از قبل نمایان می‌شود که کشورها را به‌طور جدی نیازمند همکاری و توافق در مورد آن هستند. بدون چنین فرایندی تداوم صلح امکان‌پذیر نبوده و امنیت منطقه‌ای با تهدید روبرو می‌شود. اختلافات مرزی و ارضی، چالش‌های امنیتی و مهاجرت گروه‌های انسانی ناشی از کم‌آبی، مسائلی اساسی هستند که با آب و موضوعات فرعی مربوط به آن پیوند دارند پژوهش حاضر که ماهیت بنیادی دارد با بهره‌گیری از روش توصیفی - تحلیلی نگرشی نو به مفهوم و ابعاد هیدروپلیتیک دارد. نتایج تحقیق نشان داد که از نظر مفهومی هیدروپلیتیک را می‌توان به‌عنوان دانش شناخت، کسب، بهره‌وری و حفظ آب به‌عنوان منبع جغرافیایی و مسائل مرتبط با آن در مناسبات فرو ملی، ملی، منطقه‌ای و جهانی تعریف کرد به بیانی دیگر، هیدروپلیتیک عبارت است از دانش طراحی و بازبینی استراتژی‌های بازیگران جهت دستیابی به منافع و اهداف مبتنی بر آب و مسائل مرتبط با آن به‌عنوان منبع جغرافیایی قدرت است. از سوی دیگر ابعاد مورد بحث در مطالعات هیدروپلیتیک در سه بخش آب به‌عنوان منبع جغرافیایی قدرت، مناسبات مبتنی بر آب و استراتژی‌ها مبتنی بر آب مورد بحث و مطالعه قرار می‌گیرد.

واژگان کلیدی:

مفهوم‌سازی، ژئوپلیتیک، هیدروپلیتیک.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۰/۰۴/۱۷

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۰/۰۹/۰۶

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۰/۰۹/۰۶

صص. ۶۱-۷۸

استناد: بهرامی جاف، ساجد؛ جان پرور، محسن؛ تک روستا، مریم؛ ذوقی بارانی، کاظم و موسوی، میرنجف. (۱۴۰۲). نگرشی نو به مفهوم و ابعاد هیدروپلیتیک. *مجله پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ۵۵ (۱)، ۶۱-۷۸.

 <http://doi.org/10.22059/JHGR.2021.326878.1008343>

مقدمه

با نگاهی به کره زمین تفاوت‌های متنوعی را می‌توان بین مناطق مختلف در سطح برخورداری از منابع جغرافیایی دید، و این تنوع در سطح برخورداری از منابع جغرافیایی سبب شده که انسان‌ها همواره در پی رفع محدودیت‌های و نیز بهره بردن از توانایی‌های جغرافیایی خود به صورت‌های مختلف از جمله ایجاد ارتباط با مناطق دیگر باشند (بهرامی جاف، ۱۴۰۱: ۱۳). از این رو جغرافیا همواره نقش مهمی در امور بشر داشته است. به هویت، سرشت و تاریخ حکومت‌های ملی شکل بخشیده، به توسعه اجتماعی، سیاسی و اقتصادی آن‌ها یاری رسانده یا مانع آن شده است و نقش مهمی در مناسبات بین‌المللی آن‌ها بازی کرده است (حسین پور پویان، ۱۳۹۲: ۱۶۲). در این میان دانش ژئوپلیتیک به واسطه قلمرو مطالعاتی خود که تلفیقی از علم جغرافیا و علم سیاست است به بررسی نقش منابع جغرافیایی قدرت و کاربست این منابع در مناسبات بین بازیگران می‌پردازد. در واقع دانش ژئوپلیتیک مبتنی بر دویایه منابع جغرافیایی قدرت و مناسبات بازیگران شکل گرفته است؛ بنابراین در دانش ژئوپلیتیک مناسبات بین بازیگران بر اساس منابع جغرافیایی قدرت آن‌ها تحقق می‌یابد (جان پرور، ۱۳۹۶: ۱۹). آب ماده اولیه و اساسی زندگی انسان برای آشامیدن، کشاورزی، حمل‌ونقل و صنعت مورد استفاده قرار می‌گیرد (اطاعت و ورزش، ۱۳۹۱: ۱۹۴). در صدسال گذشته، سرانه جهانی مصرف آب رشدی ۹ برابری داشته است (احمدآباد و همکاران، ۱۳۹۸: ۷۹). از دیگر سو، گسترش شهرنشینی، رشد جمعیت و گسترش کشاورزی ناکارا به تهدید منابع آب شیرین موجود انجامیده است (عراقچی، ۱۳۹۳: ۹۳). علی‌رغم دگرگونی‌های بی‌سابقه در صحنه جغرافیایی سیاسی جهان، در بیشتر مناطق جهان آب همواره یک عنصر کلیدی در سیاست خارجی کشورها بوده است. مثال‌های متعددی از منازعات میان کشورها را می‌توان برشمرد که موضوع آن‌ها از ایجاد محدودیت بر سر منابع آب (برای مثال مورد ترکیه، عراق و سوریه با آلودگی آب‌های سطحی و زیرزمینی مورد رود دانوب در اروپا) و ... را شامل می‌گردد. در مناطق خشک و نیمه‌خشک جهان از جمله منطقه غرب آسیا (خاورمیانه)، آب یکی از مسائل حیاتی به شمار می‌رود که کشورهای همسایه به‌طور جدی نیازمند همکاری و توافق در مورد آن هستند. بدون چنین فرایندی تداوم صلح امکان‌پذیر نبوده و امنیت منطقه‌ای با تهدید روبرو می‌شود. اختلافات مرزی و ارضی، چالش‌های امنیتی و مهاجرت گروه‌های انسانی ناشی از کم‌آبی، مسائلی اساسی هستند که با آب و موضوعات فرعی مربوط به آن پیوند دارند (Wolf, 2007: 27). به‌عبارت‌دیگر آب یک دارای عمومی و ارزشمند در سطح جهان است که در بین گروه‌های انسانی، جوامع و کشورها مسائل خاصی را به وجود آورده است (ذکی و نجفی، ۱۳۹۹: ۱۵۳۰). بر این اساس موضوع آب یکی از مباحث بااهمیت در صحنه مناسبات بین بازیگران ژئوپلیتیکی است که در تحقیق حاضر با رویکردی جدید به مفهوم و ابعاد شکل‌دهنده آن پرداخته می‌شود.

مبانی نظری

مفهوم ژئوپلیتیک

ژئوپلیتیک از جمله مفاهیمی است که با توجه به جذابیت و اهمیت بالایی که دارد، استفاده و کاربردهای گسترده‌ای را چه در عرصه علمی (ژئوپلیتیسین‌ها و کارشناسان غیر ژئوپلیتیک) و چه در عرصه غیرعلمی (کاربران عملی و عوام) به خود اختصاص داده است. باین‌وجود، بررسی کلی تعاریف صورت گرفته از مفهوم ژئوپلیتیک نشان‌دهنده پراکندگی و تفاوت دیدگاه‌ها در زمینه تعریف آن است به‌نحوی که از این واژه تعاریف و تفسیرهای علمی و کاربردی گوناگونی شده است. این تعدد برداشت‌ها و دیدگاه‌ها در استفاده از مفهوم ژئوپلیتیک هرچند به صورت‌های مختلف در تولید ادبیات و

مباحث در حوزه دانش ژئوپلیتیک کمک فراوانی کرده است؛ اما در جهت دیگر سبب چندگانگی در کاربرد و تعریف مفاهیم هم پیوند، افزایش ابهام و توافق در بین کاربران و غیره شده است (جان پرور، ۱۳۹۶: ۲۵). هرچند وجود ابهام و توافق در حوزه‌های دانش تا حدی عادی است و به نگرش‌های متفاوت و پویا بودن آن مرتبط می‌شود و می‌تواند زمینه حرکت روبه‌جلو دانش را تسریع نماید. اما افزایش این ابهامات به صورت‌های مختلف می‌تواند پایه‌های دانش را تحت تأثیر قرار داده و سست نماید و زمینه شکل‌گیری و پیش رفتن نگرش‌های متفاوت و گاه متناقض را در حوزه سبب گردد (جان پرور، ۱۳۹۶: ۳۱). برای دستیابی به یک چارچوب اولیه در زمینه ژئوپلیتیک در ذیل چند تعریف از ژئوپلیتیک آورده شده است: بیشتر تعاریف ژئوپلیتیک بر رابطه بین سیاست و عوامل جغرافیایی متمرکز است، اگرچه این رابطه بسیار متفاوت مورد توجه قرار گرفته و ارائه شده است (Black, 2016: 3). ژئوپلیتیک معمولاً بر روابط قدرت بین‌المللی و بازی قدرت مبتنی بر نفوذ نظامی در یک منطقه جغرافیایی متمرکز است (Moisio, 2018: 3). جان آگنیو این حوزه را به‌عنوان "بررسی فرضیات، نشانه‌ها و برداشت‌های جغرافیایی که وارد ساخت سیاست جهانی می‌شوند" تعریف کرد (Cohen, 2014: 16). اوتاتویل^۱ استدلال می‌کند که "ژئوپلیتیک یک معنی یا هویت واحد و همه‌جانبه ندارد گفتمان آن یک روش متنوع از نظر فرهنگی و سیاسی در توصیف، بازنمایی و نوشتن در مورد جغرافیا و سیاست بین‌الملل است (Autotail, 1998: 3). کاپلان^۲ متخصص امنیت ملی، با بیان اینکه "ژئوپلیتیک و رقابت برای فضا ابدی است" (Caplan, 2012: 8). ژئوپلیتیک به بررسی تأثیر پدیده‌های جغرافیایی و ساختارها و نهادهای سیاسی، حکومتی و غیر حکومتی و تحولات آن‌ها و خصوصیات روابط با دیگر دولت‌ها می‌پردازد. ژئوپلیتیک عبارت است از درک واقعیت‌های محیط جغرافیایی به‌منظور دستیابی به قدرت، به‌نحوی که بتوان در بالاترین سطح وارد بازی جهانی شده و منافع ملی و حیات ملی را حفظ کرد (عزتی، ۱۳۹۶: ۷). در بیان دیگر ژئوپلیتیک را علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر گفته‌اند (حافظ‌نیا، ۱۳۹۶: ۳۷). ژئوپلیتیک اثر محیط و اشکال یا پدیده‌های محیطی، چون موقعیت جغرافیایی، شکل زمین، منابع کمیاب، امکانات ارتباطی و انتقالی (زمینی، دریایی، هوایی و فضایی)، وسایل ارتباط جمعی و ... را در تصمیم‌گیری سیاسی، به‌ویژه در سطوح گسترده منطقه‌ای و جهانی، مطالعه و بررسی می‌کند (مجته‌زاده، ۱۳۹۶: ۱۳۸). به‌عبارت دیگر، مطالعه رقابت قدرت‌ها برای سلطه بر منطقه یا جهان، بر اساس امکاناتی که جغرافیا در اختیار هر یک می‌گذارد، یا امکاناتی که هر یک از قدرت‌ها در رقابت با دیگری از محیط جغرافیایی دریافت می‌کند (مجته‌زاده، ۱۳۹۸: ۸). در دیدگاهی دیگر شاید بتوان گفت، ژئوپلیتیک دانش شناخت، کسب، بهره‌برداری و حفظ منابع جغرافیایی قدرت در مناسبات فرو ملی، ملی، منطقه‌ای و جهانی دانست. به بیانی دیگر، ژئوپلیتیک دانش طراحی و بازبینی استراتژی‌های بازیگران جهت دستیابی به منافع و اهداف مبتنی بر منابع جغرافیایی قدرت است (جان پرور، ۱۳۹۶: ۲۸).

هیدروپلیتیک

در حدود ۲۷۰۰ سال قبل، آشور بانیپال^۳، حاکم آشور، به‌عنوان بخشی از استراتژی جنگی خود در مقابل اعراب بر چشمه‌ها و چاه‌های آب مستولی شد. در همان زمان‌ها یک فرمانده آشوری با ویرانی کانال‌های آب شهر بابل این شهر را ویران کرد. وقایعی از این‌گونه در بازه‌های تاریخی گاهی دیده می‌شوند و رفتارهای ساخت قدرت در قبال مسئله آب گاهی

1. Gearóid Ó Tuathail
2. Robert D Kaplan
3. Assur Bonipal

در میان نظامیان دیده‌شده است (دیانت و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۳۳). ادبیات اولیه درباره هیدروپلیتیک، برای توصیف جوامع مختلف بر سر مدیریت منابع آب مورداستفاده قرار گرفت. بارزترین نمونه آن نظریه استبداد شرقی اثر ویتفوجل^۱ است. او بر این باور است که در محیط‌های خشک و نیمه‌خشک به علت کمبود آب، برای توسعه کشاورزی انحصاری، مدیریت منابع آب و اجبار نیروی کار پدید آمد (Rogers, 2017: 2). ورستر^۲ در این باره، سه نوع اصلی مدیریت منابع آب را شناسایی کرد: ۱- روش‌های کنترل آب در جوامع کشاورزی پایه‌ای که حالتی از معیشت محلی دارند و اقتدار منابع آبی به درون جامعه متکی است. ۲- دولت کشاورزی: حالتی که دولت قادر به طراحی سامانه‌ای برای مدیریت منابع آبی است و ۳- جامعه سرمایه‌دار: حالتی که جوامع در بخش خصوصی از هیدروپلیتیک مدرن برخوردار هستند (ورستر، ۱۳۸۵: ۷۵). اولین بار جان واتربری^۳ واژه هیدروپلیتیک را در کتاب خود به نام هیدروپلیتیک دره رود نیل به کار برد. سیاست آب (هیدروپلیتیک) علم بررسی آب به‌عنوان یک عنصر طبیعی و عملکردهای سیاسی آن تعریف شده است. «هیدروپلیتیک» بر نقش فزاینده منابع آب به‌ویژه رودخانه‌ها به یک عامل ژئوپلیتیکی دلالت می‌کند. بخش‌های هیدروپلیتیک عبارت است از: ۱- هیدروپلیتیک مثبت (همکاری) ۲- هیدروپلیتیک تنش‌زا (Rai, 2016: 355). در تعریف هیدروپلیتیک آمده است: این علم مرتبط به توانایی ژئوپلیتیک نهادهای سیاسی برای مدیریت منابع مشترک آبی، با روشی پایدار، یعنی بدون تنش و درگیری است (برنامه محیط‌زیست سازمان ملل، ۲۰۰۷: ۲۲). فاور^۴ (۱۹۹۳) بر این باور است که: هیدروپلیتیک بر ارزش‌های اجتماعی مرتبط با آب استوار است که به‌شدت با فرهنگ ادغام شده است (ریوراین^۵، ۲۰۱۹: ۷). بر بنیاد این دیدگاه، فرهنگ همچنین می‌تواند به‌عنوان الگویی ذهنی مشترک که به ایجاد انتظارات مشترک منجر می‌گردد نیز تعریف شود (Jensen & Kushniruk, 2016: 255). اصطلاح هیدروپلیتیک، به روابط بین کشورها اعم از همکاری یا جنگ و نزاع، با توجه به منابع آبی مشترک و پتانسیل موجود در این مورداشاره دارد. هیدروپلیتیک، منعکس شده از هیدرولوژیک و فرایندهای سیاسی است که در اکثر مرزهای آبی بین‌المللی، یک موضوع بزرگ و نگران‌کننده است (Martigngo, 2011: 93). عبارت هیدروپلیتیک اغلب برای اشاره به درگیری‌های آب مرزی و مذاکرات بین دولت‌های مستقل به کار می‌رود (Han & Webber, 2020: 2). همچنین این مفهوم، به بررسی تعامل بین بازیگران دولتی و غیردولتی در مورد تخصیص و استفاده از آب می‌پردازد که به‌نوعی بر حاکمیت آب نیز دلالت دارد (Henwood and Turton, 2002: 116). هیدروپلیتیک را می‌توان علم مطالعه ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی آب تعریف کرد که هدف آن ارتقای ثبات سیاسی جوامع، امنیت منطقه‌ای، کامیابی و توسعه اقتصادی و توسعه پایدار زیست‌محیطی است (Kehl, 2011: 73). هیدروپلیتیک به مطالعه نقش آب در مناسبات و مناقشات اجتماعات انسانی و ملت‌ها و دولت‌ها می‌پردازد اعم از آنکه در داخل کشورها و یا بین آن‌ها و دارای ابعاد فرا کشوری منطقه‌ای و جهانی و بین‌المللی باشد (حافظ نیا، ۱۳۹۶: ۹۹). هیدروپلیتیک به مطالعه اثر تصمیم‌گیری‌های مربوط به استفاده از آب در شکل‌گیری‌های سیاسی در روابط میان دولت‌ها با یکدیگر یا روابط میان دولت‌ها و مردم حتی در یک کشور می‌پردازد (مجتهدزاده، ۱۳۹۸: ۱۱۲).

1. Wittfogel
2. Worster
3. John Waterbury
4. Faure
5. Riveraine

روش پژوهش

روش اصلی این تحقیق، با توجه به ماهیت نظری آن مبتنی بر روش توصیفی - تحلیلی است. بر این اساس در این تحقیق سعی شده تصویرسازی کلی از مفهوم و ماهیت هیدروپلیتیک ارائه دهد و از سوی دیگر ابعاد هیدروپلیتیک را نیز تبیین نماید. در این تحقیق برای گردآوری اطلاعات از اطلاعات کتابخانه‌ای و اینترنتی استفاده شده است.

یافته‌ها و بحث

مفهوم هیدروپلیتیک

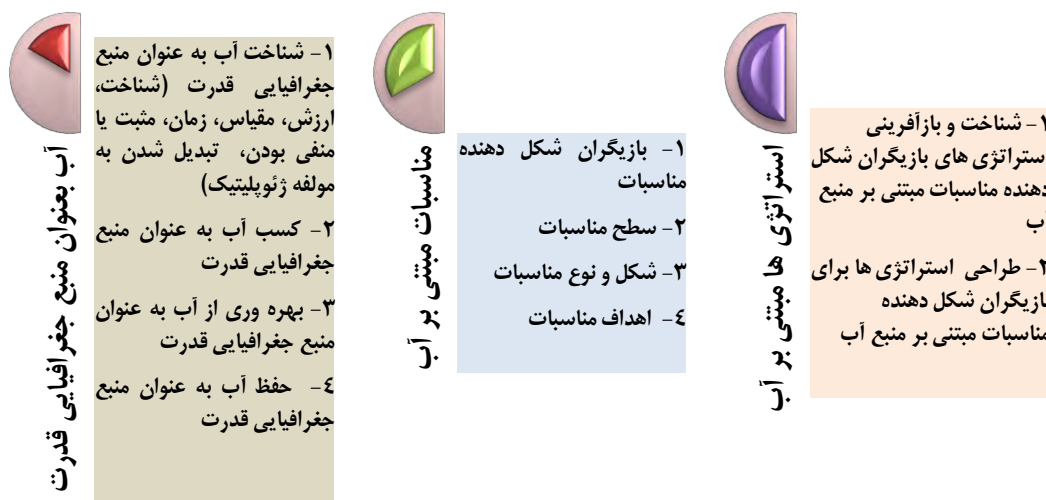
از جمله مسائل مهم در زمینه هیدروپلیتیک مفهوم‌سازی‌های متعدد و گاهی غیر شفاف است. بررسی‌ها پیرامون مفهوم‌سازی‌هایی که از هیدروپلیتیک شده است به نظر می‌رسد به‌گونه‌ای است که ضمن عدم شفافیت و قابلیت ادراک داشتن، نتوانسته است ارتباط بین هیدروپلیتیک با ژئوپلیتیک را به‌صورت منطقی نشان دهد. بر این مبنای، به نظر می‌رسد اگر ما رابطه بین ژئوپلیتیک و هیدروپلیتیک را به‌صورت کل به جزء در نظر بگیریم قاعدتاً تعریف هیدروپلیتیک باید به‌گونه‌ای باشد که با تعریف ژئوپلیتیک انطباق داشته باشد و از سوی دیگر به‌گونه‌ای باشد که ضمن شفاف بودن قابلیت درک نیز داشته باشد. اگر تعریف ژئوپلیتیک را این‌گونه در نظر بگیریم که ژئوپلیتیک عبارت است از دانش شناخت، کسب، بهره‌وری و حفظ منابع جغرافیایی قدرت در مناسبات فرو ملی، ملی، منطقه‌ای و جهانی؛ به بیانی دیگر، ژئوپلیتیک دانش طراحی و بازبینی استراتژی‌های بازیگران جهت دستیابی به منافع و اهداف مبتنی بر منابع جغرافیایی قدرت است (جان‌پرور، ۱۳۹۶: ۲۸). مبتنی بر رابطه بین ژئوپلیتیک و هیدروپلیتیک قاعدتاً باید هیدروپلیتیک را به‌صورت ذیل مفهوم‌سازی کرد:

هیدروپلیتیک عبارت است از دانش شناخت، کسب، بهره‌وری و حفظ آب و مسائل مرتبط با آن به‌عنوان منبع جغرافیایی قدرت در مناسبات فرو ملی، ملی، منطقه‌ای و جهانی؛ به بیانی دیگر، هیدروپلیتیک دانش طراحی و بازبینی استراتژی‌های بازیگران جهت دستیابی به منافع و اهداف مبتنی بر آب و مسائل مرتبط با آن به‌عنوان منبع جغرافیایی قدرت است.

ابعاد هیدروپلیتیک

در زمینه ابعاد شکل‌دهنده هیدروپلیتیک دیدگاه‌ها و برداشت‌های متفاوتی وجود دارد که در بالا به برخی از آن‌ها اشاره شد و مورد تحلیل قرار گرفت. به نظر می‌رسد برای آنکه بتوان نگرش هیدروپلیتیک نظام‌مند و کاملی داشت، می‌توان در قالب ابعاد سه‌گانه (شکل ۱) مطالعات در زمینه هیدروپلیتیک را پیش برد.

شکل ۱. ابعاد شکل‌دهنده هیدروپلیتیک

بعد اول: آب به عنوان منبع جغرافیایی قدرت

در بعد اول مطالعات هیدروپلیتیک به این صورت است که آب به عنوان منبع جغرافیایی قدرت در قالب چهار بخش به صورت ذیل مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

بخش اول: شناخت آب به عنوان یک منبع جغرافیایی قدرت

در این بخش از مطالعه هیدروپلیتیک که خود شامل شش مرحله است باید به این صورت عمل شود. در مرحله اول باید بتوان آب را به عنوان یک منبع جغرافیایی قدرت درک کرد و در نظر گرفت. در مرحله دوم ارزش منبع آب به عنوان یک منبع جغرافیایی قدرت برای بازیگر باید مورد ارزیابی قرار گیرد. در مرحله سوم باید مشخص شود که این آب به عنوان منبع جغرافیایی قدرت در چه مقیاسی توان اثرگذاری دارد، آیا مقیاس فرو ملی، ملی، منطقه‌ای و یا جهانی است. در مرحله چهارم باید ارزش آب به عنوان منبع جغرافیایی قدرت در طول زمان مورد بررسی قرار گیرد. اینکه در گذشته به چه ارزشی داشته است، در حال حاضر و در آینده چه ارزشی برای بازیگران خواهد داشت. در مرحله پنجم باید مشخص شود که آب به عنوان منبع جغرافیایی قدرت برای بازیگر به صورت مثبت عمل می‌کند یا منفی. قاعدتاً زمانی که آب در اختیار بازیگر باشد و بازیگر بتواند از آن بهره‌برداری کند برای بازیگر مثبت عمل می‌کند؛ اما اگر آب به عنوان منبع آب در اختیار بازیگر رقیب باشد و یا اینکه بازیگر توان استفاده از آن را نداشته باشد به صورت منفی عمل خواهد کرد. در مرحله ششم باید مشخص شود که آب به عنوان منبع جغرافیایی قدرت آیا دارای ارزش سطح ملی و فراتر است که بتواند بازیگران با سطح قدرت ملی و فراتر را به خود جذب کرده و بر مناسبات بین آن‌ها اثرگذار باشد یا نه. به عنوان مثال کشور ترکیه با درک محدودیت‌های کشورهای پیرامون خود از جمله ایران، عراق و سوریه در زمینه منابع آبی و از سوی دیگر میزان ذخایر آبی خود گام اول در شناخت منابع جغرافیایی قدرت یعنی درک و در نظر گرفتن آب به عنوان منبع جغرافیایی قدرت را داشته است، در ادامه نیز با درک اهمیت این منبع برای کشورهای پیرامون گام دوم از شناخت منابع جغرافیایی قدرت را نیز سپری نموده است. در گام سوم نیز با درک مقیاس منطقه‌ای و فراتر از تأثیرگذاری منابع آبی خود فرایند شناخت بخش هیدروپلیتیک خود را ارتقا داده و در گام بعدی با درک اهمیت تاریخی منابع آب در کلیه تمدن‌های بشری و موفقیت‌های نظامی و صنعتی و از سوی دیگر محدودیت منابع آبی در منطقه خاورمیانه و برای بازیگران موجود در آینده از اهمیت بسیار برجسته‌ای برخوردار خواهد بود، این قدم را نیز ترکیه در بخش شناخت منابع جغرافیایی قدرت برداشته

است. گام بعدی که مثبت یا منفی بودن منبع جغرافیایی قدرت را نشان می‌دهد که در آن بازیگری همانند ترکیه با در اختیار داشتن منابع آبی و بهره‌برداری‌های سیاسی و اقتصادی که از این منبع انجام می‌دهد به صورت مثبت بوده برای این بازیگر، همچنین منبع آب برای کشور ترکیه و نیاز پیرامون این کشور به آب باعث ارزشمند بودن بیشتر این منبع جغرافیایی قدرت در سطح ملی و فراتر است.

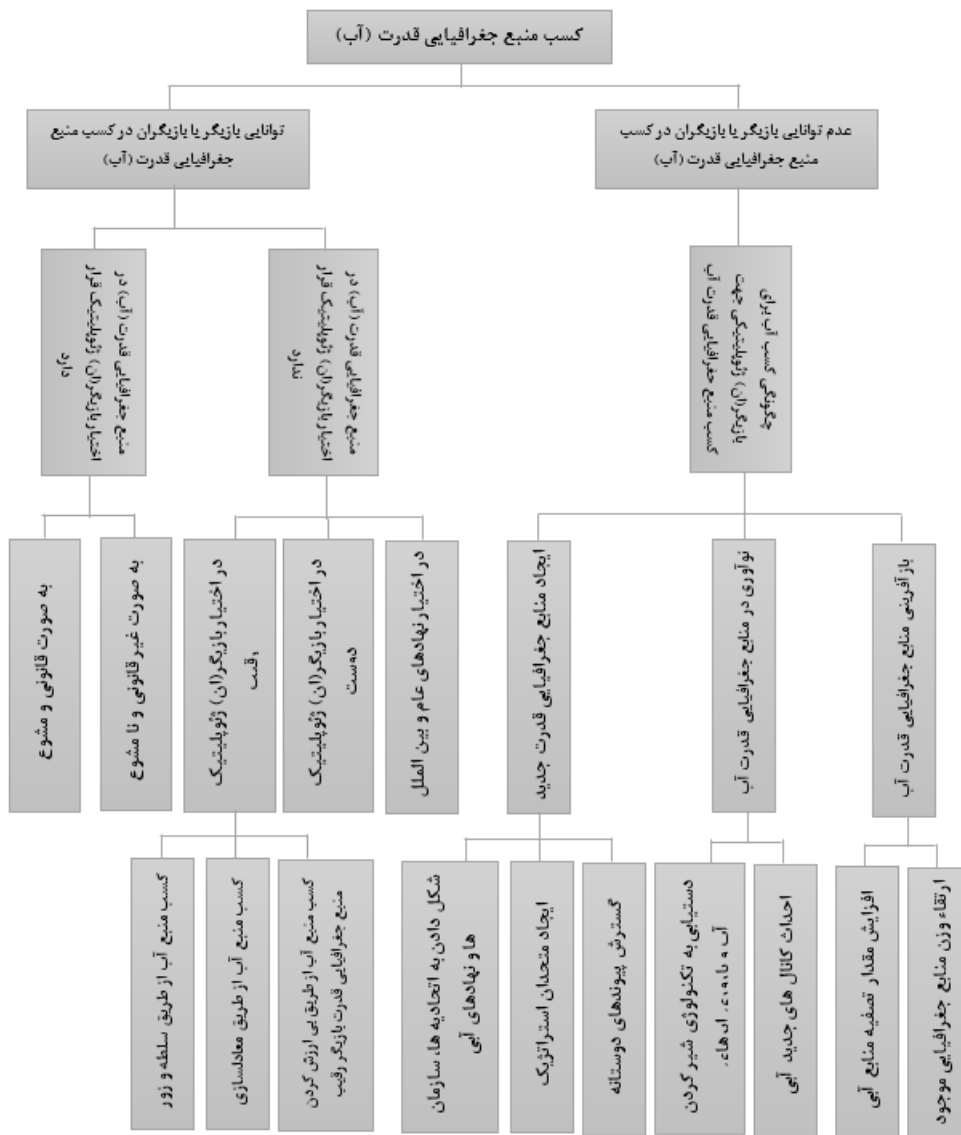

شکل ۲. فرایند شناخت آب به عنوان منبع جغرافیایی قدرت

بخش دوم: کسب آب به عنوان منبع جغرافیایی قدرت

در این بخش از مطالعه هیدروپلیتیک باید در زمینه چگونگی کسب آب به عنوان منبع جغرافیایی قدرت تلاش شود. اینکه آیا بازیگر دارنده منبع آب آیا آن را کسب کرده است و یا نکرده است. اگر کسب کرده است به چه صورت و اگر کسب نکرده است چگونه می‌تواند آن منبع جغرافیایی قدرت را کسب کند تا بتواند از آن در مناسبات خود با سایر بازیگران مورد استفاده قرار دهد. به عبارت دیگر در این بخش فرایند کسب منبع جغرافیایی قدرت آب توسط بازیگر یا بازیگران ژئوپلیتیکی مشخص می‌شود که آیا بازیگر یا بازیگران منبع جغرافیایی قدرت آب را کسب کرده‌اند یا خیر، اگر کسب کرده‌اند چگونه آن را کسب نموده‌اند و یا اگر کسب ننموده‌اند، چگونه می‌توانند آن را کسب نمایند. در زمینه کسب منبع جغرافیایی قدرت آب توسط بازیگران در ارتباط با بازیگری که منبع جغرافیایی قدرت را دارد و به صورت مشروع در اختیار دارد می‌توان تسلط و حاکمیتی که ایران بر رودخانه زاب کوچک که به اقلیم کردستان عراق وارد می‌شود دارد مثال زد. کشور اسرائیل نیز در پی جنگ شش‌روزه با اعراب در سال ۱۹۶۷ بخش بسیار مهم و استراتژیک رودخانه اردن و بانیاس را به صورت نامشروع در اختیار گرفته است. همچنین در زمینه عدم کسب منابع آبی که در اختیار بازیگر نبود نیز می‌توان به لابی‌گری‌های اسرائیل در آمریکا برای به رسمیت شناختن بلندی‌های جولان در مرز با سوریه به منظور الحاق به خاک اسرائیل را نمونه‌ای از استراتژی‌های کسب آب با اتکا به سلطه و زور دانست. برای مثال بخش دوم؛ یعنی هنگامی که بازیگر منبع جغرافیایی قدرت آب نتوانسته کسب کند (در درون کشور خود نداشته است) و استراتژی‌های که بازیگران ژئوپلیتیک برای کسب منبع آب در پیش می‌گیرند می‌توان مثال اسرائیل را از بدو تأسیس تا به امروز زد، این

کشور با در پیش گرفتن ایجاد متحدان استراتژیک و افزایش پیوندهای دوستی با کشورهای قدرتمند جهان منابع آبی فلسطین را به خاک خود افزوده است و به‌نوعی یک منبع جغرافیای جدیدی برای خود ایجاد نموده است. یا مثال کشور عربستان را برای استفاده از تکنولوژی آب‌شیرین‌کن نام برد به‌عنوان نوآوری در کسب منابع آب در منطقه خشک و بیابانی عربستان.

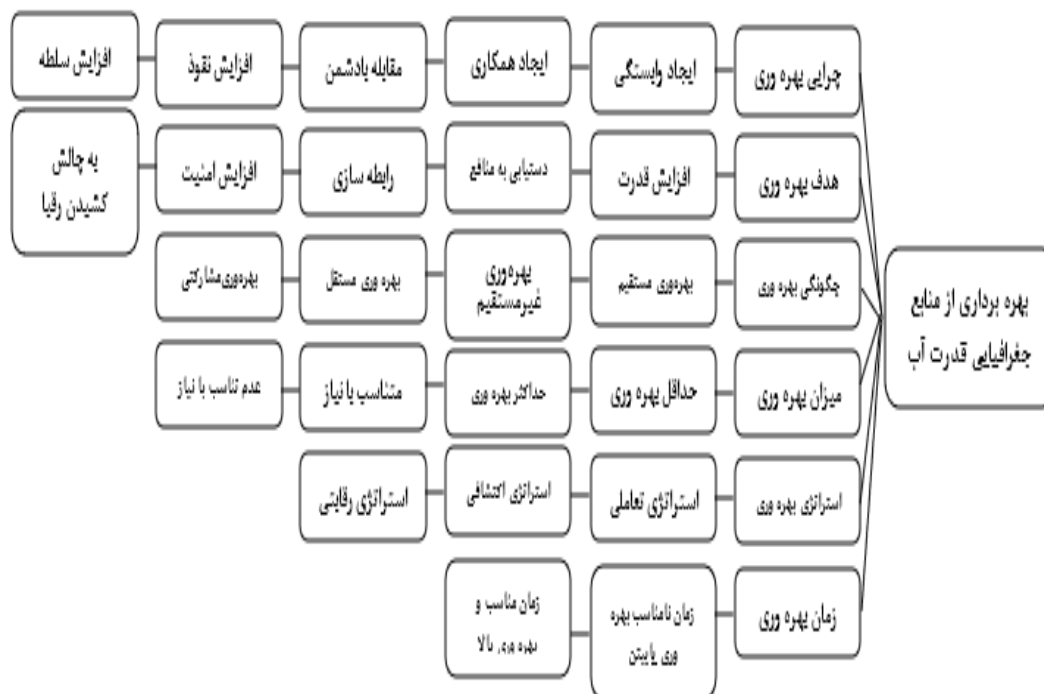

شکل ۳. فرایند کسب آب به‌عنوان منبع جغرافیایی قدرت

بخش سوم: بهره‌وری از آب به‌عنوان منبع جغرافیایی قدرت

در این بخش از مطالعه هیدروپلیتیک باید به چگونگی بهره‌وری از منبع جغرافیایی قدرت توجه شود. اینکه شناخت لازم از چرایی، چگونگی، هدف، زمان و میزان بهره‌وری از آب به‌عنوان منبع جغرافیایی قدرت مشخص شود و یا اینکه برای هر یک از این موارد راهبردها و توصیه‌هایی برای بازیگر جهت بهره‌وری بهتر از آب به‌عنوان منبع جغرافیایی قدرت ارائه شود. به‌عبارت‌دیگر شناختن و کسب منابع جغرافیایی قدرت آب برای ارتقای قدرت (هیدروپلیتیک) کافی نیست؛ بلکه باید بتوان از آن‌ها در مناسبات در مقیاس‌های مختلف فرو ملی، ملی، منطقه‌ای و جهانی بهره‌برداری کرد. زیرا داشتن منابع

جغرافیایی قدرت تا حدی زمینه‌ساز ایجاد قدرت بالقوه برای بازیگران ژئوپلیتیک است، اما برای اینکه بتوان این قدرت بالقوه را به بالفعل تبدیل کرد، بازیگران ژئوپلیتیک نیازمند آن هستند که بتوانند از این منابع جغرافیایی که در اختیار دارند جهت طراحی استراتژی‌های پیشروی خود برای دستیابی به اهداف بهره‌برداری نمایند. نمونه بارز بهره‌برداری از منبع جغرافیایی قدرت آب در مناسبات، کشور ترکیه است. این کشور با توجه به موقعیت جغرافیایی خود که در بالادست رودهای جاری به سمت عراق و سوریه قرار دارد با ایجاد سدهای مختلف بر روی این رودخانه‌ها سعی در بهره‌برداری از منابع آب به‌منظور ایجاد وابستگی بیشتر کشورهای پایین‌دست به منابع آبی این کشور دارد. یکی از اهداف ترکیه برای ایجاد سدسازی‌های مختلف بر روی رودخانه‌های دجله و فرات افزایش سطح امنیت در برابر حزب مسلح کارگران کردستان (پ ک ک) و عملیات‌های آن‌ها است. در مورد چگونگی بهره‌روی نیز می‌توان به ایجاد سد دوستی بین دو کشور ایران و ترکمنستان اشاره کرد که بر اساس بهره‌وری مشارکتی احداث شده است. در ارتباط با میزان بهره‌وری نیز می‌توان به استفاده زیاد و حداکثری بهره‌وری کشور مصر از رودخانه نیل در مقایسه با دیگر کشورهای موجود در این حوزه آبریز اشاره کرد. در ارتباط با استراتژی بهره‌برداری نیز می‌توان مثال رودخانه بین‌المللی راین را بیان کرد که از کشورهای سوئیس، آلمان، فرانسه و هلند و لیختن‌اشتاین و اتریش عبور می‌کند و شهرهای مختلفی با جمعیت زیاد در کنار این رود زندگی می‌کنند و به‌نوعی یک نوع بهره‌برداری تعاملی بین این کشورها در ارتباط با رودخانه راین شکل گرفته است. در مورد زمان بهره‌وری دو کشور ایران و ترکیه را می‌توان باهم مقایسه نمود، در کشور ایران به دلیل سدسازی‌های متعدد در قسمت‌های شمال غرب و غرب کشور میزان بهره‌برداری و سطح بهره‌برداری در حد بسیار پایینی برآورد شده است و از سوی دیگر سدسازی‌های ترکیه برای خود کشور ترکیه منافع اقتصادی متعددی به همراه داشته است.

شکل ۴. فرایند بهره‌وری از آب به‌عنوان منبع جغرافیایی قدرت

بخش چهارم: حفظ آب به عنوان منبع جغرافیایی قدرت

در این بخش از مطالعه هیدروپلیتیک، چگونگی حفظ آب به عنوان یک منبع جغرافیایی قدرت مورد مطالعه قرار می‌گیرد چرا که منابع جغرافیایی قدرت سیال هستند و چه به صورت طبیعی و چه به صورت مصنوعی ارزش آن‌ها در طول زمان تغییر می‌کند. از آنجا که منابع جغرافیایی قدرت (آب) دارای ارزش بسیاری می‌باشند، به صورت مداوم بین بازیگران ژئوپلیتیک جهت کسب آن‌ها رقابت وجود دارد. این رقابت مستمر از سوی بازیگران، دارندگان منبع جغرافیایی قدرت آب را ملزم می‌کند که استراتژی‌هایی جهت حفظ آن‌ها داشته باشد. بر این مبنای چگونگی حفظ آب به عنوان یک منبع جغرافیایی قدرت یکی از مواردی است که باید مورد مطالعه قرار گیرد و با توجه به رویکرد پژوهشگر می‌توان راهبردهایی جهت حفظ و یا در نقطه مقابل راهبردهایی جهت کاهش ارزش آب به عنوان منبع جغرافیایی قدرت بازیگر مقابل در نظر گرفته شود. در این زمینه می‌توان به تلاش‌های کشورهای افغانستان برای کسب و بهره‌برداری بیشتر و در نتیجه افزایش میزان حفظ منابع آبی خود در ارتباط با مسیرهای پایین دست رودخانه هیرمند اشاره کرد که با استراتژی‌های مختلف در حال حفظ و نگهداری این منبع جغرافیایی قدرت خود در برابر ایران است.

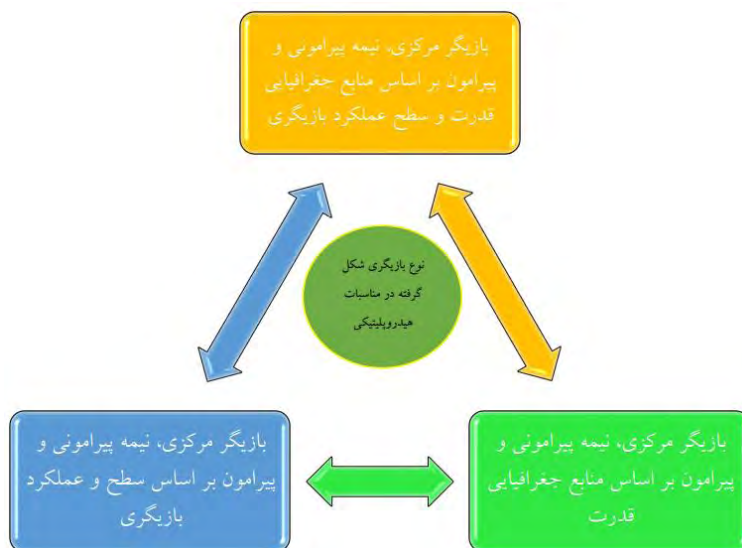
بعد دوم: مناسبات مبتنی بر آب

در بعد دوم مطالعات هیدروپلیتیک باید به این صورت عمل شود که آب به عنوان منبع جغرافیایی قدرت در قالب چهار بخش به صورت ذیل مورد مطالعه قرار گیرد.

بخش اول: بازیگران شکل‌دهنده مناسبات

در این بخش از مطالعه هیدروپلیتیک باید تلاش شود که بازیگران شکل‌دهنده مناسبات مبتنی بر آب به عنوان منبع جغرافیایی قدرت مورد شناسایی قرار گیرد و مشخص شود. بازیگران شکل‌دهنده مناسبات حداقل دو بازیگر و بیشتر هستند. چرا که زمانی آب به عنوان یک منبع جغرافیایی قدرت مطرح می‌شود و می‌تواند در قالب هیدروپلیتیک معنی پیدا کند که حداقل دو بازیگر یا بیشتر با قدرت سطح ملی و فراتر را به خود جذب کرده باشد. به عنوان مثال می‌توان به روابط مصر و اتیوپی و تنش‌های به وجود آمده بین آن‌ها بر سر استفاده از منبع جغرافیایی قدرت آب رودخانه نیل اشاره کرد، در اینجا با توجه به اینکه رودخانه نیل دارای ارزش سطح ملی و فراتر است نظر بازیگران متعددی را به خود جلب کرده و بر اساس این منبع جغرافیایی قدرت مناسبات مختلفی در طول این حوزه آبریز شکل گرفته است. به صورت کلی نوع بازیگری شکل‌گرفته در مناسبات هیدروپلیتیک به سه دسته بازیگران مرکزی و کانونی، نیمه پیرامونی و پیرامونی بر اساس منابع جغرافیایی قدرت، نوع و مقیاس عملکرد بازیگران و یا تلفیقی از این دو مؤلفه شکل می‌گیرد. به عنوان مثال کشور ترکیه به عنوان یک بازیگر مرکزی و کانونی بر اساس دارا بودن منابع جغرافیایی قدرت آب و نیز نوع و مقیاس عملکردی است. زیرا این بازیگر علاوه برداشتن منابع جغرافیایی قوی آب از لحاظ عملکردی نیز در مرکزیت مناسبات شکل‌گرفته بر اساس مسائل هیدروپلیتیک قرار گرفته است، در حالی که کشور افغانستان صرفاً از لحاظ داشتن منابع جغرافیایی قدرت با تأکید بر هیدروپلیتیک در مرکزیت قرار دارد و یا کشور اسرائیل بر اساس سطح و مقیاس عملکردی در بخش مناسبات مرکزی و کانونی قرار گرفته، زیرا این بازیگر به خودی خود دارای منابع غنی آب نیست، اما بر اساس سطح بازی و عملکرد خود در مرکزیت مناسبات هیدروپلیتیک غرب آسیا قرار گرفته است. نوع دیگر بازیگری شکل‌گرفته بر اساس منابع آبی، بازیگران نیمه پیرامونی هستند. بازیگران موجود در این بخش نیز به سه دسته بازیگران نیمه پیرامونی مبتنی بر موقعیت جغرافیایی همانند اردن، نیمه پیرامونی مبتنی بر مقیاس و نوع بازی همانند عربستان و اتیوپی، نیمه پیرامونی مبتنی بر موقعیت جغرافیایی و مقیاس بازیگری همانند ایران تقسیم می‌شوند. نوع سوم از سطح بازیگران شکل‌گرفته در مناسبات

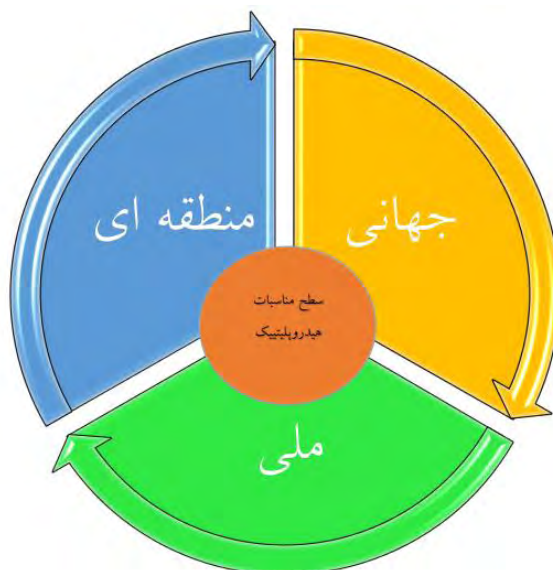
هیدروپلیتیک عبارت‌اند از بازیگران پیرامونی. بازیگران موجود در این بخش نیز به سه دسته بازیگران پیرامونی مبتنی بر موقعیت جغرافیایی همانند امارات متحده عربی، نیمه پیرامونی مبتنی بر مقیاس و نوع بازی همانند عراق و سوریه، پیرامونی مبتنی بر موقعیت جغرافیایی و مقیاس بازیگری همانند قطر تقسیم می‌شوند.

شکل ۵: نوع بازیگران شکل‌دهنده مناسبات هیدروپلیتیک

بخش دوم: سطح مناسبات

در این بخش از مطالعه هیدروپلیتیک باید تلاش شود سطح مناسبات شکل‌گرفته بین بازیگران مبتنی بر آب به‌عنوان منبع جغرافیایی قدرت مشخص شده و بررسی شود. در واقع هنگامی مناسبات هیدروپلیتیک شکل می‌گیرد که سطح قدرت بازیگران حاضر در آن حداقل در مقیاس ملی و فراتر از آن باشد؛ بنابراین مناسبات هیدروپلیتیک زمانی شکل می‌گیرد که در آن بازیگرانی با حداقل قدرت ملی و فراتر از آن حضور داشته باشند و از سوی دیگر بر اساس منابع جغرافیایی قدرت آبی باشد که این منبع از ارزشی در مقیاس ملی و فراتر برخوردار باشد. از این رو سه نوع مقیاس مناسباتی بر اساس منابع آبی شکل می‌گیرد که عبارت‌اند از مقیاس ملی، مقیاس منطقه‌ای و مقیاس جهانی و در هر کدام از این سطوح مناسبات مختلفی بر اساس منابع آبی شکل‌گرفته است، به‌عنوان مثال مناسبات بین ایران و افغانستان بر سر رودخانه هیرمند یک نوع مناسبات هیدروپلیتیک در سطح ملی است. در سطح منطقه‌ای نیز می‌توان به نوع مناسبات کشورهای پیرامون حوزه آبریز نیل اشاره کرد که بر اساس منابع آب این رودخانه شکل‌گرفته و بخش بزرگی از قاره آفریقا را در برمی‌گیرد. در سطح جهانی نیز به دلیل اهمیت یخ‌های قطبی در آب‌وهوا و سطح آب شرب ذخیره‌شده در آن‌ها، یک نوع نگرانی جهانی ناشی از ذوب شدن یخچال‌های طبیعی موجود در این مناطق به وجود آورده که مناسبات خاصی را بین کشورهای قدرتمند جهانی از جمله ایالات متحده، روسیه، چین، کانادا و ... شکل داده و به‌نوعی یک مناسبات هیدروپلیتیک در سطح جهانی ایجاد کرده است.

شکل ۶. سطح مناسبات هیدروپلیتیک بازیگران

بخش سوم: شکل و نوع مناسبات

در این بخش از مطالعه هیدروپلیتیک باید تلاش شود شکل و نوع مناسبات (همکاری، رقابت، تنش، درگیری و ...) بین بازیگران مبتنی بر آب به‌عنوان منبع جغرافیایی قدرت مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد. در واقع در این بخش از مناسبات هیدروپلیتیک بازیگران موجود بر حسب اهداف و استراتژی‌های خود شکل خاصی از مناسبات را بر اساس منابع جغرافیایی قدرت آبی در پیش می‌گیرند و این شکل و نوع مناسبات طیف‌های مختلفی را از همگرایی تا جنگ در برمی‌گیرد. به‌عبارت‌دیگر بازیگران هیدروپلیتیک به‌منظور دستیابی به اهداف خود در مناسباتشان با دیگر بازیگران، نوع مناسبات خاصی را شکل می‌دهند که این مناسبات می‌تواند همگرایانه باشد همانند روابط کشورهای پیرامون رود راین در اروپا، می‌تواند مبتنی بر همکاری باشد؛ مانند ایران و عراق در دوره بعد از رژیم بعث، می‌تواند به‌صورت سلطه‌آمیز تحقق یابد همانند مناسبات ترکیه با کشور عراق و سوریه و یا مناسبات آبی ایران با اقلیم کردستان عراق، یا ممکن است مناسبات صورت گرفته بر اساس نفوذ صورت بگیرد؛ مانند شراکت چین در سدسازی‌های افغانستان به‌منظور نفوذ در این کشور و مقابله با نفوذ بیشتر هند به‌عنوان بازیگر رقیب چین در منطقه شبه‌قاره، روابط بین اسرائیل و فلسطین و همچنین کشورهای عربی بر سر دستیابی به منابع آب که منجر به جنگ شش‌روزه بین ایران و اعراب شد یا جنگ هشت‌ساله ایران و عراق که بر سر اختلاف رودخانه اروندرود نمونه‌هایی از مناسبات ستیز آمیز بر سر منبع جغرافیایی قدرت آب هستند.

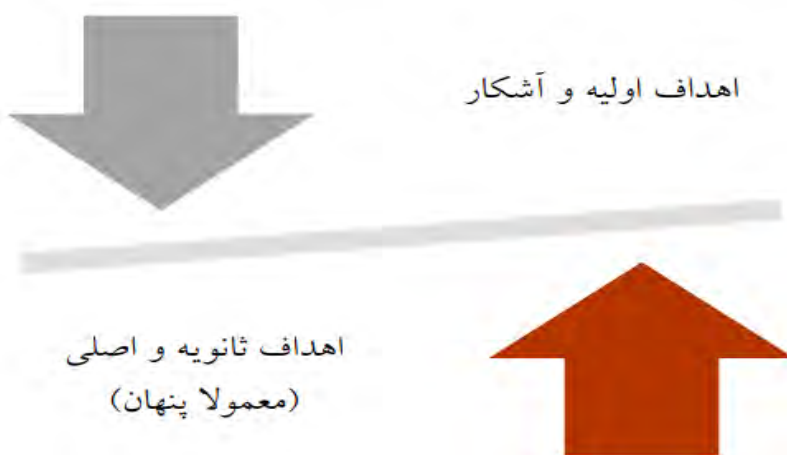
شکل ۷. نوع مناسبات هیدروپلیتیک بازیگران

بخش چهارم: اهداف مناسبات

ایجاد شناخت و درک کافی از اهداف بازیگران حاضر در مناسبات هیدروپلیتیک بخش دیگری از مسائلی است که در مسائل هیدروپلیتیک باید در نظر گرفته شود. اگرچه شناخت و درک اهداف واقعی بازیگران در مناسبات هیدروپلیتیک

سخت و در برخی مواقع غیرممکن (به دلیل پیچیدگی و محرمانگی) است، اما تا حد امکان در تحلیل مسائل هیدروپلیتیک باید بتواند زمینه ایجاد شناخت و درک لازم از اهداف مجموعه بازیگران درگیر و حاضر در مناسبات به دست دهد به عبارت بهتر در این بخش از مطالعه هیدروپلیتیک باید تلاش شود که اهداف هر یک از بازیگران از شکل‌دهی به مناسبات مبتنی بر آب به‌عنوان یک منبع جغرافیایی قدرت مورد شناسایی و مطالعه قرار گیرد تا زمینه طراحی استراتژی متناسب برای بازیگر هیدروپلیتیک فراهم گردد.

به‌صورت کلی می‌توان دو نوع هدف را در مناسبات بازیگران بر اساس منابع جغرافیایی قدرت مبتنی بر آب دید که عبارت‌اند از اهداف اولیه و آشکار و اهداف ثانویه و پنهان. در اهداف اولیه و آشکار بازیگر هیدروپلیتیک سعی در بیان اهداف خود در رسانه‌های جمعی، در نشست‌های دیپلماتیک و ... دارد و این نوع از اهداف به‌نوعی منظور متقاعد کردن و همراه نمودن اذهان عمومی شهروندان با تصمیمات بازیگران سیاسی است و بیشتر جنبه نمایشی دارد تا جنبه واقعی‌پنهان به‌عنوان مثال می‌توان به سیاست‌های سدسازی ترکیه در مناطق کردنشین واقع در شرق این کشور اشاره نمود که در ظاهر با هدف کمک به افزایش ترقی و پیشرفت کشاورزی و گردشگری این مناطق صورت می‌گیرد، در واقع این مسئله یک نوع وانمود کردن ژئوپلیتیک است که در آن بازیگر دوست دارد آن چهره که خوددوست دارد در بین شهروندان به نمایش بگذارد و در نتیجه بازخورد مورد انتظار خود را در ارتباط با اقدام صورت گرفته دریافت نماید. هدف بعدی بازیگر همان هدف ثانویه و اصلی است که بازیگر هیدروپلیتیک سعی دارد در بسیاری از مواقع آن را مخفی و محرمانه نگاه دارد. به‌عنوان مثال در ارتباط با مثال قبلی می‌توان گفت هدف اصلی ترکیه از سدسازی‌های متعدد در مناطق کردنشین علاوه بر مسلط شدن به منابع آبی که به کشورهای پایین‌دست می‌ریزد، محو و کوچ اجباری کردها به از مناطق و سرزمین تاریخی خود به سایر مناطق ترکیه به‌منظور کنترل حرکت‌های واگرایانه این گروه قومی می‌تواند باشد.

شکل ۸. اهداف مناسبات هیدروپلیتیک بازیگران

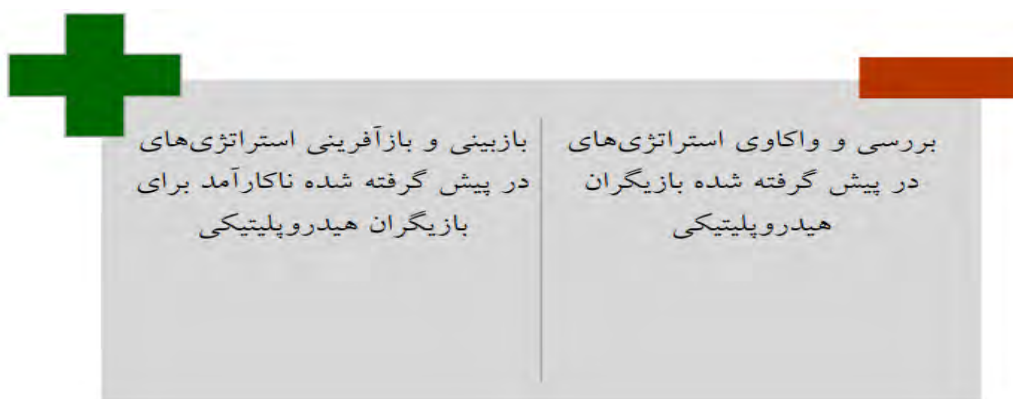
بعد سوم: استراتژی‌ها مبتنی بر آب

در بعد سوم مطالعات هیدروپلیتیک باید به این صورت عمل شود که آب به‌عنوان منبع جغرافیایی قدرت در قالب دو بخش به‌صورت ذیل مورد مطالعه قرار گیرد.

بخش اول: شناخت و بازآفرینی استراتژی‌های بازیگران شکل‌دهنده مناسبات مبتنی بر منبع آب در این بخش از مطالعه هیدروپلیتیک باید تلاش شود استراتژی‌هایی که بازیگران شکل‌دهنده مناسبات مبتنی بر منبع

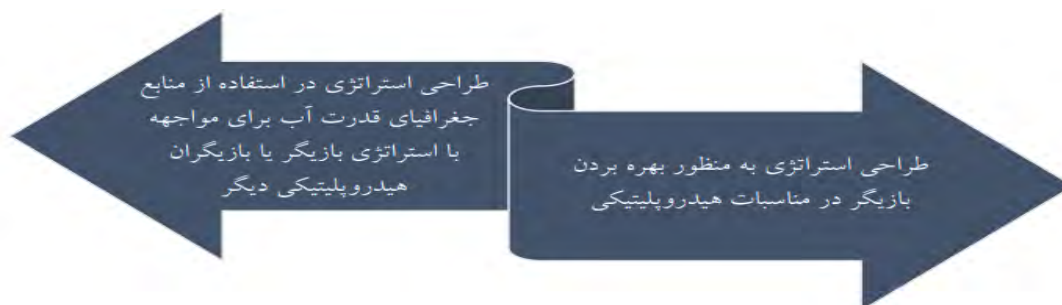

آب مورد مطالعه در پیش‌گرفته‌اند مورد مطالعه و درک قرار گیرد یا اینکه متناسب با شرایط و اهداف استراتژی‌ها مورد بازآفرینی قرار گیرد و استراتژی‌های کامل‌تر و بهتری جایگزین شود. به عبارت بهتر در این بخش دو مسئله مدنظر قرار می‌گیرد، بحث اول عبارت است از بررسی و واکاوی استراتژی‌های بازیگران هیدروپلیتیکی به‌منظور نمایش ضعف و قوت استراتژی‌های در پیش‌گرفته‌شده توسط بازیگران و بحث دوم بازبینی و بازآفرینی استراتژی‌های در پیش‌گرفته‌شده ناکارآمد برای بازیگران هیدروپلیتیکی. به‌عنوان مثال می‌توان به بررسی و واکاوی استراتژی‌های ایران در ارتباط با رودخانه هیرمند و کشور افغانستان پرداخت و دلایل بروز بحران هیدروپلیتیکی صورت گرفته میان دو بازیگر نمایان گردد تا زمینه تجدیدنظر در استراتژی‌های موجود که منتج به بروز بحران آب در مناطق شرقی و جنوب شرقی کشور شده فراهم گردد.

شکل ۹. شناخت و بازآفرینی استراتژی‌های بازیگران هیدروپلیتیک

بخش دوم: طراحی استراتژی‌ها برای بازیگران شکل‌دهنده مناسبات مبتنی بر منبع آب در این بخش از مطالعه هیدروپلیتیک باید تلاش شود استراتژی‌هایی برای بازیگر نسبت به بازیگر یا بازیگران مقابل مبتنی بر آب به‌عنوان منبع جغرافیایی قدرت طراحی شود و یا اینکه در نقطه مقابل استراتژی‌هایی برای مواجهه با استراتژی‌های بازیگر مقابل مبتنی بر آب به‌عنوان منبع جغرافیایی قدرت پیشنهاد نماید. به‌عنوان مثال برای دو کشور عراق و سوریه در زمینه هیدروپلیتیک باید تلاش شود که به‌منظور مناسبات با کشور ترکیه استراتژی خاصی مطرح شود و یا به‌منظور کاهش سطح و میزان سلطه و نفوذ ترکیه در دو کشور عراق و سوریه که به‌وسیله آب رخ داده استراتژی‌های جدیدی پیشنهاد و مطرح نماید.

شکل ۱۰. طراحی استراتژی‌ها برای بازیگران شکل‌دهنده مناسبات مبتنی بر منبع آب

نتیجه‌گیری

تغییرات و تحولات صورت گرفته در عرصه‌های مختلف بهداشتی، صنعتی و جمعیتی زمینه افزایش نیاز به منابع آب را

در بین جوامع و فضاهای جغرافیایی تا حد قابل توجهی بالا برده است. این افزایش در کنار مسائلی نظیر تغییرات اقلیمی، گرمایش زمین و پراکندگی ناهمگن منابع آب در سطح زمین به صورت‌های مختلف بر ایجاد رفتارها و مناسبات بین بازیگران تأثیرگذار بوده است و با توجه به تغییرات پیشرو به نظر می‌رسد، مسائل مرتبط با منابع آب به منبع جغرافیایی قدرت برای شکل‌دهی به مناسبات و استراتژی‌های بازیگران ژئوپلیتیک در مقیاس‌های متفاوت فرو ملی، ملی، منطقه‌ای و حتی جهانی در قالب مفهوم هیدروپلیتیک تبدیل شده و زمینه مطالعات متعددی را در میان پژوهشگران و صاحب‌نظران فراهم آورده است. از مهم‌ترین مباحث پایه‌ای در مطالعات هیدروپلیتیک که گاهی مغفول باقی‌مانده است بحث پیرامون مفهوم‌سازی و ابعاد هیدروپلیتیک است که در مقاله حاضر تلاش شد، نگرشی مطلوب و مناسب برای نهادینه‌سازی مفهوم هیدروپلیتیک صورت گیرد. چرا که بررسی‌های صورت گرفته پیرامون مفهوم هیدروپلیتیک نشان‌دهنده عدم مفهوم‌سازی درست و دقیق از آن است. از این رو در این تحقیق با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی به ارائه الگو و نگرشی نو به مفهوم و ابعاد هیدروپلیتیک پرداخته شد. نتایج حاصل از تحقیق حاضر نشان‌دهنده آن است که مفهوم هیدروپلیتیک در بیشتر کارها به‌عنوان یکی از گرایش‌های موضوعی، ژئوپلیتیک در نظر گرفته شده است. با این حال در تعریف و مفهوم‌سازی هیدروپلیتیک دیدگاه‌ها و نظریات متفاوتی وجود دارد که بررسی آن‌ها نشان‌دهنده عدم انطباق آن‌ها با مفهوم حوزه مطالعاتی مادر یعنی ژئوپلیتیک است. بر این مبناء، با توجه به اینکه بین حوزه ژئوپلیتیک به‌عنوان حوزه مادر (کل) و هیدروپلیتیک به‌عنوان گرایش (جزء) پیوند وجود دارد هرگونه تعریف و مفهوم‌سازی از هیدروپلیتیک باید بتواند در راستای مفهوم پایه یعنی ژئوپلیتیک صورت گیرد. بر این اساس، هیدروپلیتیک را مبتنی بر مفهوم حوزه پایه یعنی ژئوپلیتیک این‌گونه تعریف و مفهوم‌سازی شد. هیدروپلیتیک عبارت است از دانش شناخت، کسب، بهره‌وری و حفظ آب و مسائل مرتبط با آن به‌عنوان منبع جغرافیایی قدرت در مناسبات فرو ملی، ملی، منطقه‌ای و جهانی؛ به بیانی دیگر، هیدروپلیتیک دانش طراحی و بازبینی استراتژی‌های بازیگران جهت دستیابی به منافع و اهداف مبتنی بر آب و مسائل مرتبط با آن به‌عنوان منبع جغرافیایی قدرت است. در مفهوم‌سازی صورت گرفته از هیدروپلیتیک ضمن ایجاد پیوند و رابطه بین حوزه ژئوپلیتیک به‌عنوان حوزه مادر و هیدروپلیتیک به‌عنوان گرایش موضوعی آن روی ابعاد هیدروپلیتیک نیز مورد بررسی قرار گرفت. نتایج تحقیق نشان داد که ابعاد پایه‌ای هیدروپلیتیک در قالب سه بعد قرار داد که عبارت‌اند از: ۱- بعد اول شامل آب به‌عنوان یک منبع جغرافیایی قدرت است که مباحث آن پیرامون شناخت منبع آب، کسب، بهره‌وری و حفظ آن بیان شده است. ۲- بعد دوم به مناسبات (سطح و نوع مناسبات) بین بازیگران ژئوپلیتیک مبتنی بر منابع آب پرداخته شد و ۳- بعد سوم به استراتژی‌هایی که بازیگران مبتنی بر آب به‌عنوان منبع جغرافیایی قدرت در نظر می‌گیرند و پیش می‌برند تا به اهداف و منافع خود دست پیدا کنند، پرداخته شد، بنابراین نتایج تحقیق به‌صورت کلی نشان داد که مباحث هیدروپلیتیک بر اساس این سه بعد شکل گرفته و عینیت می‌یابد.

شکل ۱۱: چگونگی عمل در مطالعات هیدروپلیتیک

تقدیر و تشکر

نویسندگان مقاله از معاونت پژوهشی دانشگاه فردوسی مشهد به دلیل حمایت از تحقیق نهایت تشکر و قدردانی را دارند.

منابع

- ۱) اطاعت، جواد و ورزش، اسماعیل. (۱۳۹۱). هیدروپولیتیک هیرمند: دلایل، آثار و پیامدها. *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ۴۴(۸۰)، ۲۱۲-۱۹۳.
- ۲) بهرامی جاف، ساجد. (۱۴۰۱). *طراحی الگوی مناسبات ژئوپلیتیکی ایران و ایالات متحده آمریکا*. رساله دکتری، رشته جغرافیای سیاسی، به راهنمایی محسن جان‌پرور، دانشگاه فردوسی مشهد.
- ۳) جان‌پرور، محسن. (۱۳۹۶). *ژئوپلیتیک برای همه*. چاپ اول، انتشارات انتخاب، تهران.
- ۴) جان‌پرور، محسن و قربانی سپهر، آرش. (۱۳۹۶). *ژئوپلیتیک شهری*. چاپ اول، تهران: انتشارات انجمن ژئوپلیتیک ایران.
- ۵) حافظ‌نیا، محمدرضا. (۱۳۹۶). *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*. چاپ پنجم، مشهد: انتشارات پاپلی.
- ۶) حسین‌پور پویان، رضا. (۱۳۹۲). تبیین مؤلفه‌های جغرافیایی و ژئوپلیتیکی روابط در مناطق ژئوپلیتیکی. *فصلنامه ژئوپلیتیک*، ۹(۲)، ۱۶۱-۲۰۳.
- ۷) دیانت، محسن؛ درج، حمید و قادری، ابراهیم. (۱۳۹۸). تأثیر هیدروپلیتیک زاب کوچک بر روابط سیاسی ایران و اقلیم کردستان عراق. *فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*، ۹(۲)، ۱۵۸-۱۳۱.
- ۸) ذکی، یاشار و نجفی، سجاد. (۱۳۹۹). تعیین راهبردهای هیدروپلیتیکی ایران در حوضه آبریز اروند. *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ۵۲(۴)، ۱۵۲۹-۱۵۴۹.
- ۹) عراقچی، سید عباس. (۱۳۹۳). *دیپلماسی آب، از منازعه تا همکاری*. *فصلنامه سیاست جهانی*، ۳(۴)، ۱۱۹-۹۱.
- ۱۰) عزتی، عزت‌الله. (۱۳۹۶). *ژئوپلیتیک*. چاپ دوازدهم، تهران: انتشارات سمت.
- ۱۱) گل کرمی، عابد و کاویانی‌راد، مراد. (۱۳۹۶). تأثیر محدودیت منابع آب بر تنش‌های هیدروپلیتیک (نمونه موردی: حوضه آبریز مرکزی ایران با تأکید بر حوضه آبریز زاینده‌رود). *فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی*، ۲۸(۱)، ۱۳۴-۱۱۳.
- ۱۲) مجتهدزاده، پیروز. (۱۳۹۶). *جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی*. چاپ هشتم، تهران: انتشارات سمت.
- ۱۳) مجتهدزاده، پیروز. (۱۳۹۸). *فلسفه و کارکرد ژئوپلیتیک در عصر فضای مجازی*. چاپ چهارم، تهران: انتشارات سمت.

References

- 1) Agnew, J. (2003). *Geopolitics: Re-visioning World Politics*. New York.
- 2) Bahrami Jaf, S. (2022). *Designing a pattern of geopolitical relations between Iran and the United States of America*. Ph.D. dissertation, political geography field, under Mohsen Janparvar, Ferdowsi University of Mashhad. [In Persian].

- 3) Black, J. (2016). *Geopolitics and the Quest for Dominance*. Publication of Indiana university press. Bloomington, Indiana 47405 USA.
- 4) Cohen, S. B. (2014). *Geopolitics The Geography of International Relations*. Third Edition. Published by Rowman & Littlefield, Lanham, Maryland, USA.
- 5) Diyanat, M., Darj, H., & Ghaderi, E. (2019). The Hydropolitical Impact of Little Zab on the Political Relations between Iran and the Iraqi Kurdistan Region. *Journal of Political Research in the Islamic World*, 9 (2), 158-131. [In Persian].
- 6) Etaat, J., & Varzesh, I. (2012). Hydropolitic of Hirmand: Reasons, Results, and Outcomes. *Human Geography Research*, 44(80), 193-212. [In Persian].
- 7) Ezzati, E. (2017). *Geopolitics*. Twelfth edition, Tehran: Samat Publications. [In Persian].
- 8) Gol Karami, A., & Kavianirad, M. (2017). The effect of water resources limitation on hydro political stresses (Case study: Central catchment area of Iran with emphasis on Zayandehrud catchment area). *Journal of Geography and Environmental Planning*, 28(1), 134-113. [In Persian].
- 9) Hafeznia, M. R. (2017). *Geopolitical principles and concepts*. Fifth edition, Mashhad: Papoli Publications. [In Persian].
- 10) Han, X., & Webber, M. (2020), Assembling dams in Ghana: A genealogical inquiry into the fluidity of Hydropolitics. *Political Geography*, 78, 102-126.
- 11) Hosseinpour Pouyan, R. (2013); Explain the geographical and geopolitical components of Rawabs in geopolitical regions. *Geopolitical Quarterly*, 9 (2), 203-161. [In Persian].
- 12) Janparvar, M. (2017). *Geopolitics for all*. First Jap, Tehran: Select Publications. [In Persian].
- 13) Janparvar, M., & Ghorbani Sepehr, A. (2017). *Urban geopolitics*. First edition, Tehran: published by the Iranian Geopolitical Association. [In Persian].
- 14) Jensen, S., & Kushniruk, A. (2016). Boundary objects in clinical simulation and design of eHealth. *Health Informatics Journal*, 22, 248-264.
- 15) Kaplan, R. (2012). *The Revenge of Geography*. (New York: Random House, 2012).
- 16) Kehl, JR. (2011). Hydro political Complexes and Asymmetrical Power: Conflict, Cooperation, and Governance of International River Systems. *Journal of WorldSystems Research, American Sociological Association*, 17 (1), 1-12.
- 17) Kenzie, E. S., Parks, E. L., Bigler, E. D., Lim, M. M., Chesnutt, J. C., & Wakeland, W. (2017). Concussion as a multi-scale complex system: an interdisciplinary synthesis of current knowledge. *Frontiers in neurology*, 8, 5-13.
- 18) Martignago, G. (2011) *A Comparative Analysis of Save, Tisza, Dniester Transborder Water River Basin Management Agreements and Cooperation Politics and Thir Impact on the Enhancing of Mutual Understanding and the Wellbeing of People Involved*. Ph.D. Dissertation, 29.
- 19) Moisiso, S. (2019). *Geopolitics of the Knowledge-Based Economy*. Routledge is an imprint of the Taylor & Francis Group, an informal business.
- 20) Mojtahedzadeh, P. (2017). *Political geography and geopolitical politics*. Eighth edition, Tehran: Samat Publications. [In Persian].
- 21) Mojtahedzadeh, P. (2019). *Geopolitical philosophy and function in the age of cyberspace*. Fourth Edition, Tehran: Samat Publications. [In Persian].
- 22) Ó Tuathail, G. & Dalby, S. (1998) *The Geopolitics Reader*. (London: Routledge, 1998).
- 23) Rai, S., Wolf, A., Sharma, N., & Harinarayan, T. (2016). Hydropolitics in Transboundary Water Conflict and Cooperation. *River System Analysis and Management*, 1, 353-368.
- 24) Rogers, S., & Crow-Miller, B. (2017). The politics of water: a review of hydro political frameworks and their application in China. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Water*, 4(6), e1239.
- 25) Turton, A., Henwood, R. (2002). *Hydropolitics in the developing world: A southern African perspective*. South Africa: African Water Issues Research Unit CIPS, pp. 1- 269.
- 26) United Nations Environment Programme (UNEP). (2007). *Hydropolitical vulnerability and resilience along international waters: Latin America and the Caribbean*. United Nations

Environment Programme, Nairobi, Kenya.

27) Wolf, A. T. (2007) Conflict and cooperation along international waterways. *Water Policy* 1(2),251–265.

28) Zaki, Y., Najafi, S. (2020). Determining Iran hydropolitics strategies in Arvandrood basin. *Human Geography Research*, 52(4), 1529-1549. [In Persian].